

BARBARA SZACKA

*Czas przeszły, pamięć, mit*Wydawnictwo Naukowe „Scholar”,
Warszawa 2006, 237 s.

(Daniel Mider)

RECENZJE

Profesor Barbara Szacka jest powszechnie rozpoznawaną postacią nie tylko polskiej socjologii, ale i humanistyki w ogóle. Od początku kariery naukowej związana z Uniwersyte-tem Warszawskim, a następnie Wydziałem Socjologii Wyższej Szkoły Psychologii Społecznej w Warszawie. Magisterium uzyskała z zakresu filozofii na podstawie pracy *Kategoria narodu i patriotyzmu u ideologów polskiego Oświecenia* (1952), zaś stopień doktora (już z socjologii) broniąc dysertacji *Teoria społeczna i społeczna utopia. Analiza poglądów Stanisława Staszica* (1962). Na obu tych etapach rozwoju naukowego jej mistrzynią była profesor Nina Assorodobraj-Kula. Tytuł profesora zwyczajnego nauk humanistycznych B. Szacka uzyskała w 1990 roku. Aktualnie sprawuje honorowy patronat nad Międzyzakładową Pra-

cownią Pamięci Społecznej powołaną w 2010 roku w ramach IS UW. Warto podkreślić, że komórka ta powstała jako instytucjonalna kontynuatorka przedsięwzięć badawczych pamięci zbiorowej prowadzonych w Instytucie Socjologii UW od lat 60. XX wieku przez N. Assorodobraj-Kulę, a kontynuowanych przez B. Szacką. Profesor Szacka jest obecnie członkiem-senio-rem Polskiej Akademii Nauk, wcześniej zasiadała w Prezydium Polskiej Akademii Nauk oraz w Komitecie Etyki w Nauce PAN; jest także członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Specjalizuje się w problemach pamięci społecznej, socjobiologii, socjologii ogólnej, teorii społecznej oraz tzw. *gender studies*. B. Szacka wypromowała w czasie swej kariery naukowej dwie prace doktorskie, była recenzentką kilku rozpraw doktor-

skich i habilitacyjnych, w tym osób wyraźnie pozytywnie rozpoznawanych w środowisku socjologów, między innymi Tomasza Szlendaka, Marty Karkowskiej i Joanny Mizielińskiej. Wczesne prace B. Szackiej ogniskują się na postaci Stanisława Staszica: *Stanisław Staszic: portret mieszkańca* (1962) oraz *Stanisław Staszic* (1966); późniejsze publikacje zwarte skupiają się na kategorii pamięci zbiorowej: *Przeszłość w świadomości inteligencji polskiej* (1983), *Czas przeszły i pamięć społeczna*, wspólnie z Anną Sawisz (1990), *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego* (2010) współautorzy: Piotr T. Kwiatkowski, Lech M. Nijakowski, Andrzej Szpociński oraz – recenzowana w niniejszym tekście *Czas przeszły, pamięć, mit* (2006). Profesor Szacka jest także autorką popularnego podręcznika socjologii ogólnej – *Wprowadzenie do socjologii* (2003, poszerzone w 2008), a także współredaktorką (wraz z Jakubem Szackim) antologii tekstów dotyczących psychologii ewolucyjnej zatytułowanej *Człowiek, zwierzę społeczne* (1991).

Czas przeszły, pamięć, mit wyraźnie wpisuje się w główny nurt badań nad pamięcią zbiorową. Pojęcie pamięci zbiorowej i pojęcia pokrewne są aktualnie bardzo popularne w światowej literaturze z zakresu nauk społecznych i humanistycznych. Pod hasłem pamięci zbiorowej (*collective memory*) odnajdujemy w Google Scholar ponad 30 tysięcy druków zwartych i rozproszonych, hasło pamięć społeczna (*social memory*) dostarcza ponad 100 tysięcy tekstów udostępnionych w Go-

ogle Scholar. Rozpowszechnione jest również pojęcie pamięci kulturowej (*cultural memory*) – również ponad 30 tys. tekstów i pamięci potocznej (*popular memory*) – ponad 10 tys. druków.

Należy podkreślić, że przedmiot zainteresowania Barbary Szackiej jakim, jest pamięć zbiorowa stał się podczas ostatnich dwóch dekad bardzo popularny w anglo- i niemieckojęzycznych kręgach naukowych. Zaszło bowiem zjawisko określane mianem *memory boom*¹ lub *memory turn* – żywiołowego rozwoju zainteresowania zbiorowymi odmianami pamięci w humanistyce. O popularności tego obszaru badawczego świadczy fakt powstania dwóch międzynarodowych czasopism dedykowanych wyłącznie zagadnieniom pamięci zbiorowej – „History and Memory” wydawane od 1989 roku przez Indiana University oraz socjologiczny kwartalnik publikowany od 2008 roku przez Sage Publications „Memory Studies”. Ponadto materia pamięci zbiorowej stanowi przedmiot dydaktyki akademickiej (przede wszystkim na kierunku socjologia)², opublikowano podręcz-

¹ J. Winter, *The Generation of Memory: Reflections on the Memory Boom in Contemporary Historical Studies*, „Bulletin of the German Historical Institute” 2000, nr 27, s. 69–92.

² Vide: kurs prof. Harolda Marcuse *History in the Public Sphere: Analyzing „Collective Memory”* na University of Santa Barbara, <http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/Collective-MemorySeminarHome.html>.

nik z tego zakresu³, a nawet pojawiają się (nieśmiało) głosy zainicjowania nowej interdyscyplinarnej subdyscypliny o nazwie *memory studies*⁴.

Zagadnienie pamięci zbiorowej ma charakter interdyscyplinarny i tak też jest przez uczonych traktowane. W Polsce najnowsze publikacje na ten temat ukazały się wśród socjologów, kulturoznawców i historyków. Odbyły się też w ostatnim pięcioleciu liczne konferencje poświęcone pamięci zbiorowej. O wzrastającej popularności na gruncie polskim świadczy fakt tłumaczeń klasycznych autorów podejmujących refleksję nad tą tematyką: Jacquesa Le Goffa⁵, Paula Ricouera⁶ oraz Jana Assmanna⁷. Spośród polskich uczonych obok Barbary Szackiej problematyką pamięci zbiorowej zainteresowani są: historyk i politolog Robert Traba, socjologowie Kaja Kaźmierska, Andrzej Szpociński, Piotr T. Kwiatkowski oraz Marian Golka.

Recenzowana książka ukazała się jako trzeci tom serii *Współczesne Społeczeństwo Polskie wobec Przeszłości*, po *Przeszłość jako przedmiot przekazu* Andrzeja Szpocińskiego i Piotra

T. Kwiatkowskiego oraz *Przemianach pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie transformacji* P.T. Kwiatkowskiego. Warto nadmienić, że w 2011 roku dzieło B. Szackiej zostało przetłumaczone i wydane w języku ukraińskim. Recenzowana pozycja stanowi zbiór wcześniej napisanych przez Autorkę tekstów. Pomimo tego, że teksty powstawały w różnym czasie (1985–2006) i na różne potrzeby, książka stanowi stosunkowo zwartą, monograficzną całość. Większa część tekstów była wcześniej publikowana. *Czas przeszły, pamięć, mit* składa się z trzech części. Pierwsza część, na którą składają się teksty ma charakter teoretyczny, obejmując rozważania nad *state of art* pamięci zbiorowej, analizę i regulująco-projektującą definicję tego pojęcia, a także analizę mechanizmów funkcjonowania zjawiska pamięci zbiorowej (w tym patologii tego zjawiska – pomijania, fałszowania, wyolbrzymiania i upiększania). Druga część – najkrótsza, bo składająca się tylko z dwóch tekstów, zawiera kontynuację analizy mechanizmów pamięci zbiorowej, ogniskując się na wymiarze temporalnym zjawiska i skupiając się już na analizie zebranych przez Autorkę danych empirycznych. W trzeciej części mamy do czynienia z układem chronologicznym tekstów poświęconych kolejno: II wojnie światowej – Powstaniu Warszawskiemu, „Solidarności” i stanowi wojennemu – transformacji. Jest to całość typowo empiryczna, zawiera analizy zebranych danych sondażowych.

Przytaczane i analizowane przez Autorkę wyniki badań przedstawione

³ J.K. Olick, V. Vinitzky-Seroussi, D. Levy (red. nauk.), *The Collective Memory Reader*, Oxford 2011.

⁴ S. Radstone, *Memory Studies: For and Against*, „Memory Studies” 2008, nr 1, s. 31–39.

⁵ J. Le Goff, *Historia i pamięć*, tłum. A. Grońska, J. Stryczyk, Warszawa 2007.

⁶ P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, tłum. J. Margański, Kraków 2006.

⁷ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa 2008.

w książce mają charakter longitudinalny i porównawczy; w publikacji wykorzystano wyniki pięciu badań przeprowadzonych na przestrzeni czasu od 1965 do 2004 roku. Wszystkie przeprowadzono metodami ilościowymi: za pomocą ankiety audytoryjnej lub wywiadu kwestionariuszowego (*Paper and Pencil Interviews, PAPI*); w 2003 roku zostały one uzupełnione także badaniem metodą zogniskowanych wywiadów grupowych (*Focus Group Interviews, FGI*). Pierwsze z nich przeprowadzono w 1965 roku, próba była losowo-warstwowa i obejmowała posiadających wyższe wykształcenie przedstawicieli pięciu zawodów w pięciu miastach Polski. Warto zwrócić uwagę, że opracowane wyniki tej fali badań B. Szacka przygotowała do publikacji, jednak ostateczne wydanie monografii zostało zablokowane. Kolejne badania B. Szacka przeprowadziła w 1977 roku wśród studentów uczelni warszawskich, powtarzając część pytań kwestionariuszowych w celach porównawczych. Kolejne fale badań zostały przeprowadzone w 1988 roku (wspólnie z Anną Sawisz) na próbie analogicznej jak w 1965 roku. Badania z 2003 objęły próbę ogólnopolską, uzupełnioną o podpróbę osób z wyższym wykształceniem, a także o zogniskowane wywiady grupowe. Ostatnie wykorzystane w publikacji badanie pochodzi z 2004 roku i przeprowadzono je na próbie ogólnopolskiej osób powyżej 15 roku życia. Pomimo długiego czasu, jaki upłynął pomiędzy poszczególnymi projektami badawczymi udało się Autorce zachować porównywalność narzędzia badawczego, a także starała się ona – z mniej-

szym, acz w zupełności wystarczającym powodzeniem – zapewnić porównywalność prób. Również różnice dotyczące technik badawczych (ankieta audytoryjna *versus* wywiad kwestionariuszowy) w nieznacznym stopniu zaburzać uzyskane wyniki. Liczebność dobieranych prób jest więcej niż wystarczająca, maksymalny standardowy błąd oszacowania jest w większości badań niższy, niż się to typowo przyjmuje w badaniach na próbach ogólnopolskich. Teksty omawiające rezultaty badań empirycznych są przyjazne w odbiorze, aczkolwiek pozostawiają pewien niedosyt – niemal brak opracowań tabelarycznych, jako że Autorka podaje wyniki badań bezpośrednio w tekście. Oddziałuje to, co prawda, korzystnie na odbiór tekstu ułatwiając jego przyswojenie, jednakże wydatnie ogranicza samodzielną wykładnię wyników. Autorka niestety nie serwuje – w większości przypadków – zadawanych respondentom pytań *verbatim*, co również przeszkadza czytelnikowi w adekwatnej interpretacji wyników. Wykorzystane kwestionariusze i ankiety można by zamieścić na końcu tomu w postaci aneksów – to powszechna praktyka w przypadku prezentacji wyników badań empirycznych w monografiach. Uzyskane przez autorkę wyniki, szczególnie ich aspekt porównawczy są na tyle ciekawe i ważne, że zupełnie usprawiedliwiony wydaje się zabieg ograniczenia ich prezentacji do formy prostych zestawień frekwencyjnych. Tekst mógłby jednak zostać wzbogacony o pogłębione analizy z wykorzystaniem miar statystyki opisowej, a nawet indukcyjnej, tym bardziej, iż jest to w pełni upra-

womocnione pod względem metodologicznym zarówno w sferze doboru prób, ich liczebności, jak również konstrukcji poszczególnych pytań ankietowych/kwestionariuszowych.

Badania nad pamięcią zbiorową nie są oderwane od rzeczywistości – mają one istotne znaczenie dla teraźniejszości i przyszłości. Rozumienie kategorii pamięci zbiorowej jest nie do przecenienia w kontekście integracji i konfliktu w zbiorowościach i pomiędzy nimi. Pamięć zbiorowa kreu-

je oceny zjawisk, losów, wydarzeń historycznych, a te przemożnie kształtują oceny i w efekcie przejawiają się w czynach wobec innych wspólnot etnicznych czy grup społecznych⁸.

Daniel Mider

⁸ Taki punkt widzenia jest bardzo wyraźny w: A. Szpociński (red. nauk.), *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*, Warszawa 2009.